

> KEES RIBBENS

De museale toekomst van de oorlog

Hoe verbeeld je de Tweede Wereld oorlog voor een hedendaags publiek? Dat was natuurlijk de grote vraag bij het samenstellen van de tentoonstelling *De Tweede Wereldoorlog in 100 voorwerpen*. Het antwoord op deze vraag werd mede gestuurd door de beschikbare collecties van de Nederlandse oorlogsmusea. Nu alle honderd objecten weer terug zijn in hun vaste vitrine of depot, is het tijd voor een terug- en vooruitblik. Het tentoonstellingsproces bracht een paar eigenaardigheden van de Nederlandse museale oorlogscollecties aan het licht.

> Prof. dr. Kees Ribbens is historicus. Hij is senior onderzoeker bij het Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD) en bijzonder hoogleraar Oorlog en Populaire Historische Cultuur aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Ook was hij lid van de stuur-groep rond de tentoonstelling *De Tweede Wereldoorlog in 100 voorwerpen*, die voorjaar 2014 te zien was in de Kunsthal in Rotterdam.

De hedendaagse paradox rond de Tweede Wereldoorlog is dat naarmate deze geschiedenis verder achter ons komt te liggen, hij ons sterker lijkt aan te spreken. Ruim zeven decennia na het einde van de oorlog is de belangstelling groter dan ooit. Boeken als *De Vergelding* van Jan Brokken gaan als warme broodjes over de toonbank, films als *Oorlogsgelieven* en *The Monuments Men* belichten de oorlog in binnen- en buitenland, herdenkingen worden op grote schaal bijgewoond en oorlogsmusea kennen een groeiend aantal bezoekers. Maar de invulling die we eraan geven, de betekenis die we toekennen aan deze uitzonderlijke geschiedenis, verandert. Zelfs als we aannemen dat de belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog niet snel wegebt, dan nog zijn er voor museale instellingen op dit gebied kwesties die om aandacht vragen.¹ Ik laat de behoefte aan 'experience', de digitalisering en de combinatie van educatie met vermaak hier voor wat ze zijn. Het gaat me om veranderingen in het beeld van de oorlog.

De samenstelling van *De Tweede Wereldoorlog in 100 voorwerpen* berustte op een selectie uit 25 vooraanstaande collecties. De rondgang van gastconservator Ad van Liempt langs de betrokken instellingen liet de contouren zien van wat er in de afgelopen decennia verzameld is. Daaruit werd duidelijk dat er bijzonder veel bijeengebracht is, mede omdat het uit ontzag voor de uitzonderlijke oorlogsgeschiedenis gewoonlijk als 'not done' geldt om objecten uit deze periode niet in museale collecties op te nemen. Dubbelingen komen geregeld voor. Voorwerpen worden met zorg omgeven, maar de herkomst en achtergrond zijn niet altijd even nauwgezet gedocumenteerd. Dat alleen al vraagt om extra inspanningen. Maar de tentoonstelling legde nog een aantal vragen voor de toekomst bloot.

Staatkundige begrenzing | De doelbewuste beperking tot honderd voorwerpen in de Kunsthal borduurde voort op een succesvolle expositie in het British Museum, *A history of the world in 100 objects*. Hoewel de tentoonstelling in Rotterdam slechts vijf jaar betrof, anders dan de Londense expositie die enkele millennia omvatte, was de keuze van voorwerpen toch niet altijd eenvoudig. Er was bepaald geen gebrek aan aansprekende museale objecten, en veel daarvan raakten aan aspecten van de oorlog die eigenlijk niet mochten ontbreken, omdat ze uitgegroeid waren tot een vast bestanddeel van het verhaal over de oorlog.

Dat dit collectieve verhaal in de Kunsthal-expositie binnen een specifieke staatkundige begrenzing geplaatst werd, bleek nauwelijks vragen op te roepen. Wat werd getoond in de tentoonstelling omvatte niet de volledige geografische reikwijdte van de Tweede Wereldoorlog, maar vooral de weerslag daarvan op het Koninkrijk der Nederlanden, inclusief de toenmalige koloniale bezittingen in Azië en Zuid-Amerika.

Gastconservator Ad van Liempt op bezoek bij een van de oorlogsmusea in Nederland.

Foto: Nationaal Comité 4 en 5 mei

Van tanks en uniformen tot halve melkflessen die je makkelijk stiekem onder je trui kon meevoeren: de Rotterdamse Kunsthal toonde de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog aan de hand van 100 voorwerpen.

Foto: Geert Snoeijer

Als pragmatische keuze valt dat te verdedigen. Maar ergens was het evenzeer een gedwongen keuze. Want de meeste Nederlandse oorlogsmusea presenteren bovenal de Nederlandse oorlogsgeschiedenis. De objecten in de vitrines en depots tonen primair de Duitse bezetting van Nederland en de Japanse bezetting van Indonesië. De link met het grotere verband, met het daadwerkelijk mondiale karakter van de Tweede Wereldoorlog, is nog altijd minder sterk dan je zou verwachten.

Dat uitgangspunt staat haaks op de hedendaagse globalisering en Europese eenwording. Inmiddels bezoeken veel Nederlandse toeristen oorlogsmusea in het buitenland en komt menig buitenlandse bezoeker aan Nederland terecht in bijvoorbeeld het Anne Frank Huis. Websites, biografieën en documentaires waaraan Nederlanders en anderen informatie ontleenen over de oorlog, zijn niet zelden in het buitenland vervaardigd, om nog maar te zwijgen over de herkomst en samenstelling van oorlogsgerelateerde speelfilms en games. Concepten als wereldburger of Europese identiteit mogen problematisch zijn, dat neemt niet weg dat mensen hun identiteit en bewe-

gingsruimte al lang niet meer inperken tot het land waar zij wonen. Dat geldt zeker in multiculturele samenlevingen waar oorlogsverhalen steeds transnationaler zijn geworden. Of de musea die een wereldoorlog presenteren daar voldoende van doordrongen zijn, is een belangrijke vraag.

Accent op uitersten | Ook het collectieve zelfbeeld blijkt uit wat getoond wordt. In de historische beeldvorming was Nederland aanvankelijk een land waar heldhaftige verzetslieden gestreden hadden tegen verraderlijke nationaalsocialisten. Tegenwoordig zien we Nederland als een samenleving waarin velen vooral slachtoffer waren. Dit leverde niet zelden een gedetailleerder en genuanceerder beeld op, waarin naast het politiek-ideologische en militaire verhaal ook meer aandacht is voor het alledaagse leven en het individuele bestaan. Dat heeft diverse museale collecties verbreed. Maar de uitbreiding van die collecties is afhankelijk van wat er überhaupt bewaard is gebleven bij particulieren en van wat door musea als verzamelwaardig werd en wordt beschouwd. En daarin ligt onmiskenbaar een zeker accent op uitersten, op het absolute kwaad en de menselijke goedheid.

Concepten als wereldburger of Europese identiteit mogen problematisch zijn, dat neemt niet weg dat mensen hun identiteit en bewegingsruimte al lang niet meer inperken tot het land waar zij wonen. Het is de vraag of de musea die een wereldoorlog presenteren daar steeds voldoende van doordrongen zijn.

Het maken van *De Tweede Wereldoorlog in 100 voorwerpen* leerde dat twee belangrijke oorlogsaspecten onvoldoende vertegenwoordigd zijn in veel collecties. Enerzijds de collaboratie met de vijand, anderzijds het culturele leven in de meest brede zin van het woord. Dat betekent niet dat de institutionele collaboratie van bijvoorbeeld NSB'ers buiten beeld blijft, of dat er geen voorbeelden bestaan van fascistische kunstenaars of ondergrondse poëzie. Die zijn er volop. Maar de doorgaans als accommodatie aangeduide collaboratie – denk aan economische leveranties aan de bezetter – of het voortgaan van toneelvoorstellingen en sportwedstrijden waarin de bezetting juist niet zichtbaar was, blijkt slechts een nalatenschap in papieren vorm te hebben opgeleverd, en nauwelijks museale objecten in drie dimensies.

Een waarschijnlijke verklaring is dat het eerstgenoemde fenomeen niet paste of niet welkom was in het zelfbeeld. Het ontbreken van artefacten van het culturele leven tijdens de oorlog lijkt vooral voort te vloeien uit de neiging, zeker ook van museumbezoekers, om het bijzondere te prefereren boven dat wat als gewoon, gebruikelijk en vertrouwd wordt opgevat. De 'raison d'être' van oorlogsmusea is immers juist om het bijzondere van de oorlogsperiode te tonen en te onderstrepen. De selectiemechanismen die daarvoor versterkt zijn, laten tot op heden hun sporen na in de collecties. Verdere bewustwording van dat proces kan musea helpen om meer evenwicht te brengen in de historische beeldvorming.

Museum van de Koude Oorlog | Juist vanuit het idee dat de oorlog een uitzonderlijk ingrijpende periode vormt in de geschiedenis, zijn in naoorlogs Nederland zo veel oorlogsmusea tot stand gekomen. En nog steeds worden nieuwe musea voorbereid. Toch is het de vraag of het daadwerkelijk dramatische karakter van de oorlog het bestaan van zo veel museale

instellingen legitimeert. Het beantwoorden daarvan vereist bij het ontbreken van een absolute kwantitatieve maatstaf begrip en voorzichtigheid.

Er valt echter wel te constateren dat het grote aantal musea niet vanzelfsprekend resulteert in een confrontatie van verschillende visies op de oorlogsgeschiedenis, een vruchtbare confrontatie die zou kunnen leiden tot intrigerende nieuwe vragen die de belangstelling prikkelen en het inzicht verdiepen. Het hoge aantal oorlogsmusea heeft ook niet automatisch geleid tot een inhoudelijke afstemming die (potentiële) bezoekers duidelijk maakt waarin de instellingen zich precies van elkaar onderscheiden. Gelukkig is er wel sprake van toenemende samenwerking, met name onder de grotere musea.

Er is tot slot nog één kwestie om aan te kaarten: de historische contextualisering. In het Nederlandse museumlandschap vormen de vele Tweede Wereldoorlogsmusea een berg in het laagland vergeleken met de minder talrijke musea die de meer vreedzame decennia van de 20e eeuw presenteren. Willen de oorlogsmusea een scherper beeld tonen van continuïteit en discontinuïteit, van de echte en vermeende breuken van de oorlog en van de langetermijnbetekenis, dan is een ruimere temporele inkadering (waarom geen Museum van het Interbellum, geen Museum van de Koude Oorlog?) wenselijk. Juist nu de oorlogsgetuien die deze context belichamen ons definitief ontvallen. <

Noot

¹ Het recente promotieonderzoek van Erik Somers, *De oorlog in het museum*, biedt een goed overzicht van de ontwikkelingen in de meer dan tachtig oorlogsmusea die er alleen al in Nederland zijn.